

TÜRKİYE’DE KÜLTÜR POLİTİKASININ KURUMSALLAŞMA SÜRECİNE GENEL BAKIŞ

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA
Marmara Üniversitesi, İstanbul
faruk.genckaya@marmara.edu.tr

Erdem Ünal DEMİRÇİ
Marmara Üniversitesi, İstanbul
erdemunaldemirci@hotmail.com

ÖZ: Türkiye'nin kültürel politikalarına yönelik kurumsallaşma çabalarını anlatan bu makale, kültür tanımından yola çıkarak zaman içinde değişen ve dönüşen kültürel süreçleri irdelemektedir. Farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda değişkenlik arz eden kültürel süreçlerin kurumsal yapılar üzerindeki etkisi ve toplumsal yapıyı dönüştürebilme gücü, kültür politikalarını ortaya çıkartan zemini yaratmıştır. Böylelikle 1960'larda UNESCO kapsamında "kültür hakkı" ilk kez ele alınmış ve devletlerin bu hakkı yükümlülük haline getirmesi sağlanmıştır. "Kültürün demokratikleşmesi" adım adım "kültürel demokrasiye" evrilerek kitleleşmiş ve kültür politikalarının parametrelerini değiştirmiştir. Diğer yandan Türkiye’de kültür politikaları Osmanlı’dan kalan miras ile çeşitli evrelerden geçerek günümüze kadar etkisini hissettirmiştir. Özellikle 2000’li yıllarda özel sektörün kültür yatırımlarını giderek artan oranda teşvik etmesi ve 2013’te Avrupa Konseyi’ne sunulan Ulusal Rapor’un resmi manada ilk kez kültür politikasını netleştirmesi kurumsal açıdan düşünüldüğünde önemli hamleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, kültür hakkı, Türkiye’de kültür politikaları

A GENERAL VIEW OF THE PROCESS OF INSTITUTIONALISATION OF CULTURAL POLICIES IN TURKEY

ABSTRACT: This article that is about the efforts of institutionalisation toward cultural policies of Turkey analyzes cultural process that changes and transforms over time starting off definition of culture. The effect of cultural process on institutional structure that vary at different times in different geographies and power to transform social structure have created the ground that reveals cultural policies. Thus, in the 1960s, "the right to culture" was taken into consideration for the first time as part of UNESCO and it was made as a responsibility by the States. "The democratization of culture" evolving into 'cultural democracy' massified step by step and changed the parameters of cultural policies. On the other hand, cultural policies in Turkey passing through various stages with the legacy of the Ottoman Empire have adumbrated influence until today. From the institutional point of view, they appear as important moves that especially in 2000s, the private sector had been increasingly promoting cultural investment and the National Report, which was submitted to Council of Europe in 2013, clarified the cultural policy officially for the first time.

Keywords: Culture, the right to culture, cultural policies in Turkey

1. GİRİŞ

“Kültür politikası”, bir toplumda belirli bir zamanda mevcut olan tüm fiziksel ve insan kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması yoluyla belirli kültürel ihtiyaçların karşılanmasını amaçlayan bilinçli ve amaçlı kullanımların, eylemlerin veya eylemsizliğin toplamı anlamına gelir (UNESCO, 1969, s. 10). Bu bağlamda, kültürel gelişmeyi (kalkınma) gösterecek belli kıstasların belirlenerek, kişisel gelişim ile toplumsal ve ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilmesi gerekir. Bir başka deyişle, ekonomik ve toplumsal kalkınma, kültürel kalkınma ile karşılıklı etkileşim içerisinde birlikte ele alınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda ve özellikle 1960’lardan başlayarak çeşitli ülkelerde hükümetlerin kültür alanında örgütlendikleri görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin kültür politikalarına yönelik 1969’da başlayan çalışmalarından sonra 1970’te Venedik’te toplanan *Kültür Politikalarının Kurumsal, İdari ve Mali Yönleri* başlıklı konferans bu konuda uluslararası farkındalığı artırmıştır. UNESCO tarafından 1972’de Helsinki’de düzenlenen Avrupa Kültür Politikaları konferansı ve 1982’de Meksika’da yapılan Dünya Kültür Politikaları konferansı ile 1998’de Stockholm’de düzenlenen Kalkınmak için Kültür Politikaları konferansı bu alanda bir dizi ilke, öncelik ve önerilerin gelişmesini sağlamıştır (Oğuz, 2010, s. 41). Devletlerin ulusal ve uluslararası alanda gözlemlenen bu girişimleri, gelenekten geleceğe uzanan formları günün anlam koşullarına göre kabul ya da yeniden tasarlayarak kültür politikalarına dönüşmüştür. Öte yanda, teknolojik gelişim ve karmaşıklaşan ekonomik ve siyasal süreçler ile yozlaşan toplumsal değerlerin yarattığı “manevi boşluğu” gidermek kültür politikalarının temel hedefleri arasında yer almaktadır. Weberyan bir yorumla “büyüsünü” kaybeden yahut Walter Benjamin’in tabiriyle “aurası”nı yitirmiş bu çağ, makineleşmiş bir insanlığın, büyük savaşlarla ortaya çıkan kitlesel ölümlerin, soykırımın ve ölüm kamplarının da yaratıcısıdır. Dolayısıyla, bir çeşit *panzehir* olarak kültür, zamanın hızına karşı insan ruhunu dizginleyen bir politika olarak sunulmaktadır. Uluslararasılaşan sermayenin uluslararası kültür programlarına dönük girişimleri, küreselleşme olarak adlandırılan geç modern dönemde, sermayenin özelleştirme yoluyla kültür alanını denetlemesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde, devlet yanında, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, belediyeler ve benzeri birçok aktörün, kültür politikalarına yön vermeye çalıştığı açıktır.

Uluslararası gelişmelere koşut olarak 1971’de Kültür Bakanlığı’nın kurulması, Türkiye’de kültür politikalarının resmi anlamda başlangıç tarihi olarak ele alınacaktır. Özellikle, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarında yapılan birçok düzenleme ile Türkiye’nin kültür politikasının ciddi anlamda dönüştüğü ileri sürülebilir. Kültürün belediyeler aracılığıyla *yerelleşmesi* ve aynı ölçüde *muhafazakarlaşması* ve özelleştirme politikalarıyla kültürel alanların devlet tekeline koparılması başlamıştır.

Türkiye’nin kültür politikalarına dönük kurumsallaşma çabalarını ele alacağımız bu çalışmada, öncelikle kültür tanımından yola çıkarak zaman içinde değişen ve dönüşen kültürel formlarını tanımlamayı amaçlıyoruz. Öncelikle dünyada bu alandaki gelişmelere değindikten sonra Cumhuriyetin tek parti iktidarındaki kültür politikalarına, ardından çok partili döneme (1946-1980) ve nihayet 1980 sonrası küreselleşen dünyaya eklemlemeye çabalayan ve günümüze kadar etkisi devam eden yeni döneme değinilecektir.

2. KÜLTÜR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Zamanda ve mekânda oldukça değişime uğrayan kültür kavramını, incelemenin ne denli zor olduğu açıktır. Sayısız tanımı bulunan kültür kavramı yanında, politika kavramı da zorluk taşımaktadır. Başta devlet olmak üzere siyasal kurum, yapı, süreç ve ilişkilerin bütününe gönderme yapan bir kavram olarak politika, seçilmişlerden sendikalara, hükümetlerden lobilere uzanan çok farklı aktörlerin ulusal güvenlikten adalete, kamu maliyesinden kültüre kadar genişleyen bir alanda ulusal, uluslararası, ulusüstü, bölgesel ve yerel düzeylerdeki eylem ve müdahalelerini ilgilendirir (Üstel, 2009, s. 7).

Amerikalı iki antropolog olan A.L.Kroeber ve C.Kluckhohn, *Kültür: Kavramların ve Tanımların Eleştirisi* başlıklı çalışmalarında 19. ve 20. yüzyılda kültür kavramına ilişkin tanımları derlemiştir. Buna göre, “1871’de Tylor tarafından yapılan ilk tanım sonrası kültür kavramının 164 farklı tanımı olduğunu ortaya koymuşlardır (Kroeber ve Kluckhohn, 1952, s. 149). “Ekip biçmek, toprağı işlemek, iyileştirmek” gibi anlamlara sahip Latince “colere” fiilinden türeyen kültür, zamanla insan merkezli bir

yaratıcılık halini almıştır. Bu bağlamda, kültür, öncelikle “doğal büyümenin yönlendirilmesi”, sonra da -analoji yoluyla- insanın yetiştirilme süreci” anlamına gelmektedir (Williams, 2017, s. 27).

Şerafettin Turan günümüz Türkçesinde kültür sözcüğünün yedi değişik anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bu kullanımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. “Tarımda: Ekin, ürün.
2. Tıpta: Uygun koşullarda bir mikrop türünü üretmek. “Boğaz kültürü yaptırmak.”
3. Tarih öncesi dönemler için: İnsan eliyle yapılmış ve ortak nitelikleri bulunan eşyalar topluluğu ile belirlenen evreler, çağlar. “Bakır kültürü, neolitik kültürü...”
4. Belli bir konuda edinilmiş geniş ve sistemli bilgi: “Tarih kültürü, müzik kültürü...”
5. Eleştirme, değerlendirme, zevk alma yetilerinin geliştirilmiş olması durumu: Kültürlü kişi.
6. Bir topluma, ulusa ya da uluslar topluluğuna özgü düşünce, davranış ve sanat yapılarının tümü: Türk kültürü, Fransız Kültürü, halk kültürü, İslam kültürü...
7. Tarihsel gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddesel ve tinsel (manevi) değerlerle bunları yaratma ve sonraki kuşaklara aktarmada kullanılan araçların tümü; uygarlık. (Turan, 2010, s. 6)

Turan’ın yedi değişik anlamda kullandığı kültür tanımının yanı sıra diğer yandan Bozkurt Güvenç dört farklı düzlemde kültürü inceler. Buna göre,

1. Bilim alanındaki kültür: Uygarlık
2. Beşerî alandaki kültür: Eğitim sürecinin ürünüdür.
3. Estetik alandaki kültür: Güzel sanatlardır
4. Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür: Üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirir (Güvenç, 1991, s. 97).

1950’lerden günümüze kadar iki yüzü aşkın kültür tanımının yapıldığı belirtilmektedir (Turan, 2010, s.17). Örneğin,

“R. Linton’a göre “kültür, bir toplumun tüm hayat biçimidir”. C. Wissler “kültür belli bir düşünceler sistemi ya da bütünüdür” tanımını vermektedir. P. Benedict, kültürü, “büyütülerek bilimsel ekrana yansıtılmış bireysel psikoloji” olarak tanımlar. B. Malinowski’ye göre ise kültür, “insan gereksinimlerinin karşılanması için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çalışan araç ve gereçler ile gelenek görenekler ve bedensel veya düşünceyle ilişkili alışkanlıkların tümüdür” (Turan, 2010, s. 17).

Tüm bu tanımların ötesinde, bugün dahi geçerliliğini koruyan en önemli tanım ünlü antropolog Edward Burnett Tylor’a aittir. Tylor’a göre, kültür ya da uygarlık, “bir toplumun üyesi olarak insanın edindiği bilgi, inanç, sanat, yasalar, ahlak, gelenekler, diğer beceri ve alışkanlıklarını içeren karmaşık bir bütünüdür” (Smith, 2007, s. 15). Bu oldukça kapsamlı tanım, kültürü toplumsal yaşamın merkezine yerleştirerek adeta bir yaşam biçimi haline getirmiştir.

Bu tanımlamalar dönemin Osmanlı aydınlarını da etkilemiştir. Örneğin, “civilisation” kavramı Batı’nın birçok kavram ve kurumları gibi sözcük hazinemize Reşit Paşa’nın armağanıdır. Reşit Paşa, Paris’ten yolladığı resmi yazılarda (1834) Türkçe karşılığını bulamadığı bu kelimeyi “terbiye-i nas” ve “icray-ı nizamât” olarak tanımlamaktadır. *Civilisation* kısa bir süre sonra Osmanlıcaya medeniyet olarak “kalke” edilir (Meriç, 2017, s. 83). Bu karışıklık sadece Osmanlı aydınlarının yaşadığı bir sorun değildi; zira, kültürün etimolojik kökenlerinde “terbiye etmek” anlamı baştan beri bulunmaktadır. Eagleton’a göre, kültür kavramı “XIX. yüzyılda genel bir entelektüel, tinsel ve maddi ilerleme sürecini karşılık gelen “uygarlık”la hemen hemen eşanlamli hale gelmiştir” (Eagleton, 2011, s. 18). Dolayısıyla, Reşit Paşa’nın uygarlık kavramını kültürle birlikte “medeniyete” dönüştürmesi yadırganmamalıdır.

Kültür ve uygarlık arasındaki bu kesişim zamanla kendi içinde gerilim üreten bir merkeze dönüşecektir. Bundaki temel nedene değinmek gerekiyor. Fransızca kökenli “uygarlık” kavramı, tipik olarak siyasi, ekonomik ve teknik yaşamı kapsıyordu. Buna karşın, Almanca kökenli “kültür”, dinsel, sanatsal ve entelektüel olanla daha sınırlı bir alana işaret ediyordu. Bunun yanında, kültür kavramı

toplumun tamamından çok bir grubun ya da bireyin entelektüel gelişimi anlamına gelmekteydi. “Uygarlık” ulusal farkları önemsemezken kültür bu farklılıkları vurgulamaktaydı (Eagleton, 2011, s. 18). Varsayılan bu temel ayırım Türkiye Cumhuriyetinin kültür politikasında etki yaratacaktır. Darülfünun’da sosyoloji kürsüsünü [İçtimaiyat Dar’ül Mesaisi] kuran Ziya Gökalp, Cumhuriyet’in resmi ideologlarından biri olarak, kültürü medeniyetten ayırarak işe başlamıştır: “kültür, milli olduğu halde, medeniyet milletlerarasıdır”. Kültür, yalnız bir milletin din, ahlak, hukuk, akıl, estetik, dil, ekonomik ve teknikle ilgili yaşayışlarının uyumlu bir bütünüdür. Medeniyet ise, aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan birçok milletlerin sosyal yaşamlarının ortak bir bütünüdür. Örneğin, Avrupa ve Amerika medeniyeti çevresinde, bütün Avrupalı milletler arasında ortak bir medeniyet vardır. Bu medeniyetin içinde birbirlerinden ayrı ve bağımsız olmak üzere bir İngiliz kültürü, bir Fransız kültürü, bir Alman kültürü bulunmaktadır (Gökalp, 2013, s. 26). Gökalp, kültür-medeniyet ayırımına başvururken, kültürü “hars” kavramıyla karşılamıştır. *Hars*, Arapçada “toprağı sürmek, ekip biçmek” manasına gelir. Bu yönüyle, Latince “colere” fiiline uygun bir tanımdır. Öte yandan, Gökalp’a ait bu fikirler, genel kabul görmüş hissiyatına karşın bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanmamıştır. Atatürk’ün 1930’da Yalova’da bir toplantıda Afet İnan’a yazdığı sorulara verdiği yanıtlardan bu teşhisi yapmak olanaklıdır.

“Medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti harstan ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur. Bu nokta-i nazarımı izah için hars ne demektir tarif edeyim: A- Bir insan cemiyetinin devlet hayatında, B- Fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, C- İktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalatçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır. Bir milletin medeniyeti denildiği zaman hars namı altında saydığımız üç nevi faaliyet muhassalasından hariç ve başka bir şey olmayacağını zannederim” (Yanık, 1990, s. 1).

Atatürk, çağdaşlaşma serüveninde bir ara formülle toplumsal yapının dönüşüm sancılarını dindirmeyi ümit eden Gökalp’a karşılık radikal bir kültürel hamleyi benimseyerek devreye sokmuştur. Dolayısıyla, Tanzimat modernleşmesinden Cumhuriyet’in kültür politikalarına uzanan süreçte tartışma yeniden alevlenecek, siyasal ve iktisadi ayrımlar görmezden gelinerek, kültürel bir gruplaşmanın izinde modernler-gelenekçiler çekişmesi yeniden baş gösterecektir.

Sonuç olarak, Atatürk’ün dışında Gökalp’ın tanımına bir diğer eleştirinin Cemil Meriç’ten geldiğini not düşmeliyiz. Meriç, İbn Haldun’dan hareketle, “umran” kelimesini önererek doğunun kültür-medeniyet ayırımına karşı ortak bir dille bütünselliği görebildiğini anlatmak istemiştir. “Umran, tarihi ve insanı bütün olarak ifade eden bir kelimedir. Avrupa’nın hiçbir zaman ve hiçbir kelimesiyle kucaklayamadığı bir bütünü anlatır. Umran’ı toplumsal yaşam olarak tanımlayabiliriz. Hem bedeviliği hem haderiliği dolayısıyla, kültür ve medeniyeti kapsar” (Meriç, 2017, s. 86). Meriç, Gökalpçı bir mantıkla kültürel yarılmının ve nihayetinde kopuşun önüne geçmek ister. Bunun bilinen en iyi yolu, içeriği geleneksel olanda bulma düşüncesidir.

2.1. Kültür Politikalarının Oluşumu

“Kültür politikası” kavramı ilk olarak, girişte belirtildiği gibi 1960’lı yıllarda bu konuda yapılan UNESCO toplantıları sonucunda ortaya atılmıştır. O dönemde UNESCO Genel Müdürü olan Rene Maheu bu kavramın yaratıcısıdır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1948’de Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 22. ve 27. Maddeleri “kültür hakkı”ndan söz etmektedir. Beyannamenin 22. Maddesine göre: “Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre, herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir (Universal Declaration of Human Rights, Article 22). Ayrıca, Beyannamenin 27. Maddesi kültür hakkını şöyle tanımlar: 1. Herkes toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir. 2. Herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır (Universal Declaration of Human Rights, Article 27). Maheu, kültür politikası kavramını 1948’de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 27. maddesindeki *kültür hakkı* kavramına dayandırmıştır (Çelik, 2012, s. 101).

BM Genel Kurulu’nun 1966’da kabul ettiği ve de 1976’da yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin “Kültürel Yaşama Katılma Hakkı” başlıklı 15. Maddesi şöyledir:

1. Sözleşmeye taraf devletlerin, herkese aşağıdaki hakları tanırlar
 - a) Kültürel yaşama katılmak;
 - b) Bilimsel gelişmelerin nimetlerinden ve sonuçlarından yararlanmak;
 - c) Kendisinin yaratıcısı olduğu bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddi ve manevi menfaatlerin korunmasından yararlanmak.
2. Bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi için Sözleşmeye Taraf olan Devletler tarafından alınacak önlemler, bilimin ve kültürün korunması, gelişmesi ve yayılması için gerekli tedbirleri de içerir.
3. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için zorunlu olan özgürlüğe saygı göstermeyi taahhüt ederler.
4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bilimsel ve kültürel alanlarda uluslararası ilişkilerin ve işbirliğinin teşvik edilmesinden ve geliştirilmesinden türetilecek menfaatleri tanımayı kabul ederler (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Madde 15).

Bütün üye devletler için kültür hakkını bir yükümlülük haline getiren sözleşme, kültürün demokratikleşmesi yolunda önemli bir girişim olmuştur. Kültür hakkı herkesin eşit şekilde yararlanacağı bir hak olduğuna göre, devletler vatandaşına ayırım gözetmeksizin bu hakkı tanımalıdır. Bu nedenle, Maheu, bu hakkın seçkinlerin, varlıklı bir azınlığın, ya da kültür uzmanlarının tekelinde bir lüks aracı olamayacağını vurgulamıştır (Çelik, 2012, s. 101). BM’nin 1960’lar sonrasında konu ile ilgili yaptığı girişimleri bu yönüyle değerlendirmek uygun olacaktır. Öte yandan, “ilerleme, adalet ve demokrasi ideolojisini birleştiren kültürün demokratikleşmesi, özünde 19. yüzyıl demokrat küçük burjuvazi ilerlemeciliğinin bir devamıdır ve bu yönüyle siyasal, sosyal ve ekonomik haklarla genişleyen demokrasinin 20. yüzyıl itibarıyla ulaştığı noktayı anlatır. Kültürün demokratikleşmesi, daha çok sayıda kişinin yüksek kültüre dahil edilmesini ve kültürel arzın buna bağlı olarak yenilenmesini öngörür” (Üstel, 2009, s. 16).

Kültürün etkin yurttaş profilini açığa çıkarmadaki önemli rolü, demokratik katılımıcılığın yaşandığı bu yüzyılda kültür politikalarının özelliklerini belirlemenin önemini göstermektedir. Bu politikayı dört ana ilkeyle anlatmak olanaklıdır:

1. Kültürel tek tipleşme karşısında, kültürel çoğulculuğun öne çıkartılması
 2. Kültüre erişim hakkının herkes için eşit olarak düzenlenmesi
 3. “Ulus” yerine “insan” odaklı politikaların gerekliliği
 4. Kültür politikaları geliştirme sürecinin farklı kesimlerin katılımına açılması gerekliliği
- (İnce, Öncü ve Ada, 2011, s. 45).

Bu dört ilkenin yerine getirilmesi için, devlet dışı birçok aktörün kültür politikalarına etkin katılımını gerektirmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimler, özel şirketler ve birçok sivil toplum kuruluşu dikkate alınmaktadır. Kültür hakkının kazanılmasından sonra demokratik aktörleri için içine katan bir paradigmaya evrilmesi aslına bakılırsa, paradigmatik bir dönüşümün, başka bir ifadeyle “kültürün demokratikleşmesi”nden “kültürel demokrasi”ye geçişin de ifadesidir. Bu bağlamda kültürün demokratikleşmesi, hiyerarşileştirilmiş ve tarihsel olarak egemen sınıflara bağlı olan bir kültürün genelleştirilmesini ifade etmesine karşılık, kültürel demokrasi, her bireyin ya da topluluğun ifade ve yaratımının temsiline imkân tanıyan bir çerçeve sunar (Üstel, 2009, s. 18).

UNESCO’nun 1960’lı yıllardan başlayarak kültür politikalarını gündeme getirdiğini toplantıların temel aşamalarını şu şekilde özetlemek olanaklıdır. İlk önce, 1967’de Monaco’da ve ertesi yıl Budapeşte’de birer yuvarlak masa toplantısı düzenlendi,. Aynı yıl Genel Konferans toplandı ve kültür politikalarının Çalışma Programı’na alınması kararlaştırıldı. Bu karara uyularak, 1969’da Paris’te ve Dakar’da birer uzman toplantısı düzenlendi. Kültür Politikaları adlı bir dizi araştırmada 57 ülkeyi kapsayan bir anket yapıldı ve onların ışığında 24 Ağustos- 2 Eylül 1970 tarihleri arasında Venedik’te

hükümetler arası bir kültür politikaları konferansı toplandı. Bu konferansa katılan 88 devletin kültür politikaları ilk kez devletlerarası bir konferansın konusu olmuştur (Çelik, 2012, s. 102). Venedik Konferansının en önemli özelliği, devletin demokratik çizgide kültürü destekleme görevi ile iktidarların bu alana müdahalesi arasındaki çizgilerin açık bir şekilde ifade edilmesidir.

1972'de UNESCO tarafından Helsinki'de Avrupa Kültür Konferansı düzenlenmiştir. UNESCO'nun ilk bölgesel kültür konferansı olan bu konferansta Avrupa'daki kültürel değişim ve işbirliklerinde oynayacağı rolün önemine değinilmiş ve kültürel işbirliğinin kıta Avrupası'nda da güvenliğinin, barışın sağlanmasında araç olacağı belirtilmiştir (Oğuz, 2010, s.41). Bu konferanstan sonra, UNESCO dünyanın pek çok bölgesinde kültür konferanslarına devam etmiştir. Bu süreçte, "Asya Kültür Politikaları Konferansı 1973'te Jakarta'da [Endonezya], Afrika Kültür Politikaları Konferansı 1975'te Accra'da [Gana], Latin Amerika Kültür Konferansı 1978'de Bogota'da [Kolombiya], Arap Ülkeleri Kültür Politikaları Konferansı 1981'de Bağdat'ta [Irak], Kültür Politikaları Dünya Konferansı 1982'de Mexico'da [Meksika], Kalkınma için Kültür Politikaları Hükümetlerarası Konferansı 1998'de Stockholm'da [İsveç] gerçekleştirildi (Yılmaz, 2009, ss. 38-39).

Kısaca, BM'in eğitim, bilim, kültür, bilgi ve iletişim alanlarında uzmanlaşan örgütü olarak bilinen UNESCO, 1960 sonrası demokratikleşen kültür hakkının kültürel demokrasiye uzanan evresinde dünyanın dört bir yanında önemli konferanslar düzenlemiş ve kararlar almıştır. Sonuç olarak, UNESCO, kültürel iş birliğinden, kültürel kimliklerin tanınmasına; kültürel mirasa sahip çıkıştan kültürün finansmanına; entelektüel becerileri geliştirmekten kültürün özerkleşmesi ve özelleşmesine varan düzlemde kültürü tartışmanın odak noktasına yerleştirmiştir.

3. TÜRKİYE'DE KÜLTÜR POLİTİKALARININ GELİŞİMİ

Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının incelenmesi farklı kıstaslara göre yapılan dönemlendirmeler çerçevesinde incelenmektedir. İlk olarak, yaygın olarak kullanılan anayasal/siyasal iktidar dönemleridir. Buna göre, beşli bir dönemselleştirme yapılmaktadır:

1. Atatürk Dönemi (1923-1938)
2. İönü Dönemi (1938-1950)
3. Menderes Dönemi (1950-1960)
4. Planlı Dönem (1960-80)
5. 1980 sonrası dönem (1980-)

İkinci bir ayırım, devlet örgütünün yapılanma ve yeniden yapılanma/değişim/dönüşüm süreçlerini esas almaktadır ve aşağıdaki gibi üç döneme ayrılmaktadır.

1. Güçlü ve Merkezi Kurumlar Dönemi (1920-1950)
2. Özelleşme ve Bakanlıklar Dönemi (1950-2000)
3. 2000'lerde Kültür Politikası Tartışmaları (Ada, 2009, s. 90)

Son olarak, kültür politikalarının kapsam, içerik ve oluşumunu esas alan bir başka üçlü dönemselleştirme daha vardır (İnce vd., 2011, s. 45-53). Bu ayırma göre;

1. Devlet Eliyle "Milli Kültür" İnşası Dönemi (1920-1950)
2. Siyasal Bölünme ve Kutuplaşma Dönemi (1950-1980)
3. Küreselleşme ve AB'ye Entegrasyon Dönemi (1980-2010)

Yukarıdaki yer alan yaklaşımların tümü, özünde birbiri ile ilişkilidir. Siyasi yaşamdan bilindiği üzere, tek parti iktidarı döneminin ardından, Demokrat parti ile başlayan çok partili yaşama geçildi.

Nihayet dönem, 1980’li yıllarda Turgut Özal ile başlayıp Adalet ve Kalkınma Partisi’ni içine alan küreselleşme süreci ile devam etmektedir. Bu dönemselleştirmeler, kültür politikalarının gelişim sürecinde anlamlı köşe taşlarını oluşturmaktadır. Türkiye’de Kültür Bakanlığı’nın 1971’de kurulduğunu düşünürsek ve yine bakanlık örgüt yapısının kurumsallaşması çerçevesinde ikinci dönemselleştirme daha anlamlı gelmektedir. 1980’den bu yana küreselleşme ve AB’ye üyelik dönemini içine alan gelişmeler son başlık olarak oldukça yararlıdır. Bu durumda, ilk olarak tek parti iktidarının “Milli Kültür İnşası” dönemine değindikten sonra, çok partili yaşamın kültür politikaları irdelenecektir. Son olarak, 1980 sonrası küreselleşme bağlamında Türkiye’deki kültürel dönüşümlerin kurumsallaşması değerlendirilecektir. Kültür politikalarının kurumsallaşmasına ağırlık verileceğinden 1971 ve sonrasında dönem daha fazla ön plana çıkmaktadır.

3.1. Tek Parti İktidarında “Milli Kültür” İnşası (1923-50)

“Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekayı terbiye etmektir. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk Milletine yaymakta olduklarına kanidirler” (Yanık, 1990 s.3). Atatürk, Afet İnan’a bu cümleleri kurduğu vakit, kuruluşunun onuncu yılını geride bırakmış genç bir Türkiye bulunmaktadır. İmparatorluk bakiyesi üzerinde bağımsızlığını geç kazanmış genç Türkiye Cumhuriyeti çağdaş uygarlık yolunda, milliyetçi ve seküler kodlarla ilerlemenin gücüne inanmış bir felsefeye sahiptir (Gençkaya, 2008). On dokuzuncu yüzyılda yaşamış İtalyan devlet adamı Massimo d’Azeglio’nun İtalyan birliğinin sağlanmasından sonra, “İtalya’yı yarattık; şimdi de İtalyanları yaratmalıyız” ifadesine benzer bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu ancak bir de Cumhuriyetçi Türklerin oluşturulması gerekiyordu” (Şimşek, 2002, s. 6). Yeni rejimin kültür başkenti olan Ankara, cumhuriyetin yeni nesillerini ulusal kalkınmacı bir programla yetiştirirken; geleneği tasfiye ederek modern eğitimi ön plana çıkaracaktır.

“Çağdaşlaşma ve milliyetçilik çizgisine oturtulan kültür politikasının uygulamadaki sonuçlarından biri, [Türk] kültürün gelişmesini önlemiş olduğu iddia edilen Osmanlı kültürünün tasfiyesidir. Osmanlı lisanındaki Arapça ve Farsça’ya özgü kaideler, aruz vezni, alafranga manzumeler, Osmanlı müziği, barok ve rokoko mimarlık gibi, Ziya Gökalp’ın cansız anneler olarak adlandırdığı öğelerden oluşan bir kültür yerine, bireylerin değil toplumun ürünü olan halk kültürü (halk Türkçesi, halk vezinleri, halk müziği, halk ahlakı) geliştirilmeli anlayışı söz konusu olur” (Öndin, 2003, ss. 60-61).

Cumhuriyetin toplumsal yapısı köylülük üzerine kurulu olduğu için halkı modernleştirmeye çalışmak kurucu iktidarın en büyük gayesi olmuştur. Bu nedenle, kuruluş yıllarından başlayarak, kültür ve sanat, yalnızca estetik bir sorun olmamış, çağdaşlaşmayı sağlayacak devrimlerin, halka benimsetilmesi işlevini de yüklenmiştir. Bu bağlamda, “sanata önem verilmesi, okuma-yazma oranının düşük olduğu ülkede, göze ve kulağa hitap eden sanatın, bireyi daha kolay etkilediği gerçeğinden kaynaklanır. Sanat, eğitim işlevini de dolaylı olarak yüklediğinden, devrimlerin benimsetilmesinde bir propaganda aracı olur” (Öndin, 2003, s. 69). Milli kültür yaratma ideolojisi, bir takım hukuksal düzenlemeler ve yeni inşa edilen kurumsal yapılar ile olanaklı hale gelmiştir.

“Bu yönde atılan üç önemli adım, ulusal eğitimin tek elde toplanması ve Osmanlı eğitiminde var olan çoklu yapının ortadan kaldırılması amacını güden *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*’nun çıkarılması (1924) ve *Türk Tarih Kurumu* (TTK, 1931) ile *Türk Dil Kurumu*’nun (TDK, 1932) kurulmasıdır. Cumhuriyetin ilk 30 yılında kültüre yön veren bu üç kurumun yanında popülist işlevleri ile yanında, ulusal kültürün geniş halk kitlelerine ulaştırılmasını amaçlayan *Halkevleri* (1932) ile *Köy Enstitülerini* (1940) eklemek gerekir (Ada, 2009, ss. 87-88).

Cumhuriyet döneminde siyasi iktidar, muasır medeniyet seviyesini merkeze alarak; bir yandan batılı ölçülerde siyasal-sosyal ve ekonomik istikrarı benimserken, öte yandan yeni kurulmuş bir ulus-devlet olarak kendi yurttaşını yetiştirme projesini devreye sokmuştur. Bu hususta, “1932’de toplanan I. Türk Tarih Kongresi’nde Türk Kültürünün kökenleri Maarif Vekili Esat Bey tarafından Orta Asya’ya dayandırılmıştır. Bu görüşe göre, tüm dünya kültürün ana kaynağı Orta Asya’dır. Türk Kültürü Anadolu

toprakları üzerinde uygarlıklar kurmuş halkların, Anadolu halklarının oluşturdukları kültürlerin özümsemesini esas alan almaşık ileri sürülmüştür¹. Kültürümüzün kökleri Anadolu toprağında, yani Homeros'ta, Mevlana'da aranmalıdır. Bir başka görüş, Türk Kültürünün ana kaynağını Selçuklulara dayandırırken, Osmanlıları esas alan yaklaşımlar da bulunmaktadır (Şenlik, 1981, ss. 94-95). Cumhuriyet'in bu ilk döneminde yeni bir kimlik yeni bir yurttaş kurgulanırken, köken arayışı kültürel bir açmaz yaratmıştır. Bununla birlikte, geçmişte var olan bir kültürün bulunun esas alınması yerine, geçmişteki kültürlerden yararlanarak yeni bir yapı kurmak için etkin bir çabaya gereksinim bulunmaktadır (Şenlik, 1981, s. 95).

Dönemin kültür politikasının Kemalist yaklaşım yönünden açıklanması, yakın geçmişten uzaklaşmak daha fazla önemsediyinden bu konuda radikalleşme kaçınılmazdı. Bu bağlamda, 1923-1938 arasını "tasfiye" 1939-1950 arasını ise "restorasyon" ya da evrensel kültürün değerlerinin daha fazla öne çıktığı "hümanist kültür" dönemi olarak nitelenmektedir (Koçak, 2001). İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce kurucu liderini kaybeden Cumhuriyet'in İnönü dönemiyle birlikte hümanist bir kültür politikasına evrilmesinde şüphesiz o dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in katkısı büyüktür. 28 Aralık 1938'den 5 Ağustos 1946 yılına kadar yedi yıldan daha fazla bir süre bu görevde kalan Yücel, Batı ile bütünleşmiş siyasetin kültür-sanat alanındaki projelerini gerçekleştirmiştir. Batı klasiklerinin tercümesi, Latince derslerinin müfredata alınarak örnek liselerde bu alanda eğitiminin verilmesi hümanist söylemin somut uygulamalarıdır. Dönemin tarih anlayışı daha ılımlı bir milliyetçilik akımı ile 1940'larda devam etmiştir. Bu dönem "görelî hümanist aşama" olarak yorumlanmaktadır (Demirci, 2010, ss. 216-217). Ayrıca, bu süreçte Hasan Ali Yücel'in çabasıyla, Köy Enstitüleri (1940) açılarak ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'na (UNESCO) 1946'da üye olunmuştur. Tek parti iktidarının son önemli kültürel olayı ise 1949'da kurulan Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'dür.

Sonuç itibarıyla, 1923-1950 döneminde kültür politikaları 'milletin hıfzı ve mevcudiyeti' ilkesine uygun olarak Atatürk'ün ölümüne değin yekpare ve saf ulusal kültür kuramını esas almıştır. Gökaltı kendî sınırları içine çekilmiş ulusal kültür kuramı usul ve özü birbirinden ayırırken, İsmet İnönü döneminde yekpare kültür kuramı yerine Batı'ya daha açık bir kültür politikası yaklaşımı gelişmiştir (Öndin, 2003, s. 56).

3.2. Çok Partili Dönemin Kültür Politikaları (1950-80)

27 Mayıs 1960'taki darbe sonrası kısa bir ara dönem hariç kültür politikasında bir tür *laissez faire* anlayışı egemen olurken, cumhuriyetin ilk yıllarındaki bazı uygulamaların sona erdirilerek bir tür ılımlı ("yumuşak politika") ya da ideolojik olmayan ("politikasız politika") dönem yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminin bir sonucu olarak komünizm karşıtı oluşumların kullanıldığı bu dönemde Türkiye, NATO'ya üye olmuş ve Avrupa ekonomik sisteminin bir parçası olmak üzere ilk adımı atmıştır (Ada, 2009, s. 90).

Demokrat Parti, kendinden önceki döneme göre kültürel politikalarından ziyade iktisadi kalkınmaya öncelik vermiştir. "Millete mal olmuş inkılâplar mahfuz tutulacaktır" düsturu ile hareket eden Menderes hükümeti, önceki dönemden kalan ve toplumsal yapıya uymadığını düşündüğü bazı inkılâp hamlelerine karşı girişimlerde bulunmuştur. İlk girişim, Arapça ezan yasağının kaldırılmasıdır. Ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin organik kurumları olarak görülen Halkevleri ve Köy Enstitüleri kapatılmıştır. Demokrat Parti, cumhuriyetin radikal kültür hamlelerine karşılık muhafazakâr çevreden ve taşra eşrafından destek almıştır. Böylece, muhafazakâr restorasyon süreci parti programına da yansımıştır. I. Adnan Menderes Hükümetinin Programı'nda:

"Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, milli ahlaki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz" (Kantarcioglu, 1998, s. 44).

¹ Sabahattin Eyüboğlu "Mavi Anadoluçuluk" akımı ile bu yaklaşımın öncülerindedir. Bakınız, Selahattin Tozlu, "Anadolu Türk Tarihi ve Anadoluçuluk," Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 9 (2004), 397-410.

Geleneğe, maneviyata, milli ve ahlaki değerlere vurgu yapan bu programla birlikte, 1960 yılına kadar yazılmış diğer tüm parti programlarında kültür konusu eksik bırakılmıştır. Önemli bir istisna olarak, 9 Mart 1951’de kurulan 2. Menderes Hükümeti’nin programında kültüre dair doğrudan bir ifade bulunmamakla birlikte, en belirgin değişim belki de 1840 yılından sonra fikir ve sanat eserlerini açıkça tanımlayan onların modern hukuk kavramları içinde yerini almasını sağlayan ve 60 yıldır geçerliliğini koruyan *Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun* TBMM’de yasalaşmasıdır (Çelik, 2012, s. 109).

Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde kendine yer bulan “kültürel haklar” 1960’lı yıllarda UNESCO aracılığıyla gündeme getirilerek devletlere bazı yükümlülükler getirmişti. Türkiye’de ise, kültürel haklar kavramından bahseden ilk anayasanın 1961 Anayasası’dır. Anayasanın, *İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni* bölümünü düzenleyen 41. Maddesine göre: *İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikleri yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak Devletin ödevidir* (IV. İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni, 41. Madde). Yine 1961 Anayasası’nın 129. Maddesi İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı plâna bağlar: *Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir* (Kalkınma Plânı ve Devlet Plânlama Teşkilâtı, 129 Madde). 1960’lı yıllarda devletin kültür sanat alanına doğrudan anayasal çerçevede sahip çıktığını söylenebilir. Henüz başlı başına bir kültür programına sahip olunmasa da kalkınma planlarına kültür başlığının girdiği açıktır. Halk için bu görevi yerine getirmek bizzat devletin tekelindedir. Bu yargıyı besleyecek bir diğer ifadeyi, 27.11.1961 tarihinde kurulan I. Koalisyon (VIII. İsmet İnönü) Hükümeti’nin Programında görülmektedir. Buna göre, “Kültür ve sanat faaliyetlerimiz, mahdut zümrelere değil, en geniş halk kütlelerine hitabedecektir (Kantarcıoğlu, 1998, s. 47). Bu tanımlamanın, UNESCO’nun kültür hakkı tanımına hayli yakın olduğu açıktır.

1970’lerin kültürel açıdan en önemli olayı kuşkusuz, 1971’de I. Nihat Erim Hükümeti döneminde kurulan Kültür Bakanlığı’dır. Aslına bakılırsa ilk olarak 1970 tarihinde kurulan III. Süleyman Demirel Hükümeti’nin programında kültüre ait bir bakanlığın kurulma fikri ortaya atılmıştı. Parti programında şöyle deniyordu: “bugün Millî Eğitim Bakanlığı’nın geniş sorumluluk sahası içinde yer alan kültür işleri için, ayrı bir Bakanlık kurulması öngörülmektedir. Maddi ve iktisadi bir muhtevadan ibaret olmayan, ancak sosyal ve kültürel kalkınma ile birlikte gerçek manasını kazanan milli kalkınma, manevi ve sosyal hedeflerin ve tedbirlerin büyük önemine inanıyoruz (Kantarcıoğlu, 1998, s. 59). 12 Mart 1971 askeri muhtırası sonrası devrilen Demirel hükümeti yerine kurulan “teknokratlar kabinesinde” bir edebiyatçı ve akademisyen olan Talat Sait Halman ilk kez kültür bakanı olarak yer aldı (Ada, 2009, s.91). Daha öncesinde Millî Eğitim Bakanlığı içinde yer alan Kültür Müsteşarlığı ve bağlı Genel Müdürlükler haliyle bu bakanlığa devredildi. Türkiye gibi kültürel mirasın yoğun olduğu bir ülkede Kültür Bakanlığı’nın bu denli geç tarihte kurularak örgütlenmesi şaşırtıcıdır. Bakanlığın teşkilat yapısı 1970’lerin siyasal ikliminden hayli etkilenip sürekli değiştirilmiştir. Örneğin, 13 Temmuz 1971 tarihinde I. Nihat Erim Hükümeti döneminde kurulan Kültür Bakanlığı, Aralık 1971’de kurulan II. Nihat Erim Hükümeti’nce lağvedilerek tekrar Müsteşarlığa dönüştürülüp Başbakanlığa bağlanmıştır. İki yıl sonra 1974’te Sadi İrmak Hükümeti döneminde yeniden kurulacak Kültür Bakanlığına Nermin Neftçi bakan olarak tayin edilmiştir. 1977’de Millî Eğitim Bakanlığı ile birleşerek Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı’na dönüşen kurum bir yıl sonra tekrar ayrılmış ve Kültür Bakanlığı yeniden bağımsız hale gelmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Kültür Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na dönüşmüş 1989’da ise yeniden ayrılmıştır. Nihayetinde, 2003’te Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı döneminde bakanlık, Kültür ve Turizm Bakanlığı halini alarak son kez birleşmiştir. Bakanlığın teşkilat yapısının bu denli karışık ve istikrarsız oluşu, bu çalışma kapsamında incelemeye çalıştığımız Türkiye’de kültür politikalarının çözümlenmesini derinden etkilemiştir. Kısa sürede açılıp- birleşen ya da kapanan bakanlıkların yanında aynı yıl içinde değişen bakanların varlığı ele alınacak icraatın istikrarına gölge düşürmüştür.

Öte yandan Kültür Bakanlığı’nın kurulduğu ve bizim istikrarsız bir dönem olarak ele aldığımız 1970’li yıllarda 1973-1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Kalkınma planı kabul edilmiştir. “İlk defa bu planda kültür bağımsız bir bölüm olarak ele alınmıştır [12. Bölüm – Eğitim ve Kültür]. Güzel sanatların geliştirilmesi, sanatçı yetiştirilmesi, devlet arşivlerinin yeniden düzenlenmesi, tarihi kazılar ve kalıntıların araştırılması, folklor enstitüsü, Türk sanat müziği konservatuvarının kurulması, tiyatroculuğun geliştirilmesi, telif haklarıyla ilgili çalışmalar ön plana çıkar” (Seçkin, 2009, s. 120).

Türkiye, 1950 sonrası iç göç süreci ile tanışınca, büyük şehirler özellikle İstanbul, yeni sakinlerine ev sahipliği yapmaya başlar. Köyden kente göçün sonunda toplumsal yapı, iktisadi sosyal ve kültürel olarak değişecektir (Ayata, S., Ayata, A., 2000, ss. 151-173). Bir yandan, “ilk kez bir özel vakfın (Eczacıbaşı ilaç grubunun kurucusu Nejat Eczacıbaşı’nın başkanı olduğu İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı- İKSV) doğrudan girişimle düzenlenmeye başlayan İstanbul Festivali, 1973’ten itibaren dünyadan çok sayıdaki sanat (müzik, sinema, tiyatro, görsel sanatlar) ürününün Türkiye seyircisine sunulmasını sağlamıştır” (İnce vd., 2011, s. 47). Kente göçen büyük kitleler, geldikleri yerlerden daha iyi koşullarda yaşamamalarına karşın; gecekonduların koşullarında akrabalık ilişkilerini gözetererek şehre tutunmaya gayret gösterdiler. Kentler giderek toplumsal erozyona uğramaya başladı. Öte yandan kültürün piyasa ile ilk teması ve ilk endüstrileşme belirtileri bu dönemde görülmüştür. Arabesk müzik, Yeşilçam filmleri yanında medyanın endüstriyelleşmesi popüler kültürün gelişmesini hızlandırmıştır (İnce vd., 2011, s. 47).

3.3. 1980 Sonrası Küreselleşen Türkiye’de Kültür Politikaları

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında hazırlanıp, halkoyu ile kabul edilen 1982 Anayasası, kültüre birkaç maddede yer vermekle birlikte; klasik tanımların ötesine geçmemiştir. Anayasanın başlangıç kısmında: *her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu* (Başlangıç Kısmı, TC Anayasası) vurgulanır. Daha sonra, 63. Maddede, *devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır* (XI. Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, Madde 63, s. 12) ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca, 64. Maddede, *devlet, sanat faaliyetlerini ve sanatçıyı korur. Sanat eserlerinin ve sanatçının korunması, değerlendirilmesi, desteklenmesi ve sanat sevgisinin yayılması için gereken tedbirleri alır* (XII. Sanatın ve sanatçının korunması, Madde 64, s. 12) hükmü getirilmiştir. Son olarak, 166. Maddede, *Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir* (I. Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey, Madde 166, s. 34) vurgusu yapılmaktadır.

Devlet dışı aktörlerin kültürel sürece giderek daha çok talip olduğu 1980’li yıllar Türkiye’de tam olarak bir geçiş sürecidir. Bu dönemde, özelleştirme çabalarının yanında milli kültüre sahip çıkmanın gerekliliği de dikkate alınmıştır. 1982’de ve 1989’da I. ve II. Milli Kültür Şuraları toplanır. Özellikle, 1980 sonrası Türk-İslam sentezi kabul edilerek milli ve manevi yüksek değerlerin özümsemesine gayret edilir. Askeri yönetim, Aydınlar Ocağı’nın Türk-İslam Sentezi tasarısını milli kültür politikası olarak benimsemiştir. Bu politika, “bir milli kültür politikası ve planı olarak Haziran 1986’da resmileşmişti ancak tasarı 12 Mart (1971)’den beri Türkiye’nin, 12 Eylül (1980)’den bu yana da T.C. Devleti’nin gündemindeydi” (Güvenç, Şaylan, Tekeli ve Turan, 1991, s. 41). 20 Haziran 1986’da Cumhurbaşkanı Kenan Evren başkanlığında toplanan Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, bu yaklaşımı resmi kültür politikası olarak kabul etmiştir.

1980’li yıllar, askeri müdahaleyle açılmasına karşın, neo-liberal bir ekonomik model altında piyasa sistemine adaptasyonun sağlandığı bir dönemdir. Bu süreç, kültür politikalara da yansıdığı için, kültür endüstrisi kavramı piyasanın kültür-sanat alanını kontrol etmesine olanak sağlamıştır. Özel sektörün farklı alanlarda hizmet veren başta büyük finans ve sanayi grupları olmak üzere, kendi adlarına açtıkları müze ve kurdukları kültür merkezleriyle kültür alanında etkin hale gelmişlerdir (İnce vd., 2011, s. 48). Türkiye’de kültür politikalarının nihayet daha düzenli tartışıldığı ve devlet dışı aktörlerin katılımına açıldığı bu dönemde, 1998’de Kültürel Alanda AB’ye Yaklaşım Sempozyumu kültür endüstrilerinin kurulmasına ve kültür politikaları çalışmaları için ana metin olarak kabul edilir. Sempozyum sonunda yayımlanan 27 maddelik sonuç bildirgesinde, *‘kültür varlıklarının, kültür mirasının, kültür çeşitliliğinin korunmasına ve geliştirilmesi için kültür politikalarının oluşturulması gerekir’* cümlesiyle başlamakta ve *politika belirleme sürecinin katılımcı yanına vurgu yaparak bakanlıkların, devlet (kamu) kurumlarının, yerel yönetimlerin, sivil toplum örgütlerinin katılımının sağlanmasına atıfta bulunmaktadır* (Ada, 2009, s. 94).

Bununla birlikte, kültür politikaları alanında asıl tartışmalar 21. Yüzyılın ilk yıllarında gündeme gelmiştir: “Türkiye’nin AB’ye üyeliği yolunda atılmaya başlanan adımlar ve kültür alanına yatırım

yapmaya başlayan özel kesimin düzenleme ve teşvik gereksinimi bu konudaki ilk unsurdur (Ada, 2009, s. 95). 2000’li yıllarda özel sektörün kültür yatırımlarını teşvik etmek için biri dizi kanun çıkartıldığı veya eklemeler yapıldığı bilinir. Yeni çıkartılan kanunlar ve değişimler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- 5225 sayılı Kültür yatırımlarını ve girişimlerini Teşvik Kanunu (2004)
- 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasını Hakkında Kanun (2004)
- 5228 sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimcilerini Teşvik Kanunu (2004)
- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’nda yapılan değişiklik (2004) [89. maddenin 7. bendinde ‘Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen veya desteklenmesi uygun görülen’ maddelerde indirim uygulaması]
- 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (2005)
- 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (2006) [10. maddenin d- bendinde ‘Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen veya desteklenmesi uygun görülen’ maddelerde indirim uygulaması]
- 5737 sayılı Vakıflar Kanunu (2008)

Yukarıdaki düzenlemeler, kültürel mirasın yerel yönetimlere ve özel sektöre devri için hazırlanmıştır. Bir bakıma devlet *sponsorluk yasası* ve benzeri uygulamalarla bu alandaki yetkilerini devretmeye başlamıştır. Sponsorluk yasasına göre genel ve özel bütçeli kamu idareleri, il özel idareleri, belediyeler, köyler, kamu yararına çalışan dernekler, Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflar, bilimsel araştırma faaliyetinde bulunan kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan ya da kültür ve turizm bakanlığı tarafından desteklenmesi uygun görülen faaliyetlerle ilgili harcamalar ile bağış ve yardımların tamamı, gelir vergisi ve kurumlar vergisi matrahından indirilebilecektir (Çelik, 2012, s. 259).

Yukarıda özetlenen gelişmelere karşın, bu süreçte Türkiye’nin yazılı bir kültür politikası, kültür yaşamına yön veren kapsamlı bir temel belgesi olmamıştır (Ada, 2011, s. 36). Bu nedenle, 2007’de Avrupa Konseyi’ne verilen taahhüt kapsamında ilk kez ulusal bir kültür politikası yazma girişimine başlanmıştır. Böylece, Avrupa Konseyi tarafından 1985 yılında Avrupa genelinde başlatılan *Ulusal Kültür Politikalarının Gözden Geçirilmesi Programı*’na dâhil olunmuştur. Programın hazırlanarak Avrupa Konseyi’ne sunulması 2013’te gerçekleşmiştir. Bu rapor, kültür politikaları alanında resmi olarak yapılmış en kapsamlı çalışmalardan ve Türkiye’nin ulusal ve uluslararası düzeyde ilk resmi kültür politikası raporu özelliği taşımaktadır (Tanır, 2016).

Türkiye’nin kültür politikasını ilk defa kapsamlı bir şekilde analiz eden bu raporda birçok önemli başlık ele alınır. Bunlar;

- *Kültürel Politikanın yasal ve kurumsal çerçevesi*
- *Kültürel Miras*
- *Kültürel Ekonomi*
- *Kültür ve Sanatların Desteklenmesi*
- *Kültürel Alandaki Çalışmalar*
- *2002-2012 yılları arasındaki Kültürel Gelişmeler*

Rapor, “temel amaç ve hedefler” kısmında, Dokuzuncu Kalkınma Planı’ndan (2007-2013) bahsederek Avrupa Birliği üyeliği için hazırlıklar yapıldığı söylenmiş; Onuncu Kalkınma Planı’nda ise hoşgörü ve dayanışma içinde kültürel zenginliği korumak geliştirmek ve onu gelecek nesillere aktarmak istendiği belirtilmiştir. Rapor, “kültürel politikanın temel aktörleri” kısmında kültür politikasını

oluşturmakla görevli aktörleri, “Kamu Kurum ve Kuruluşları, Yerel Yöneticiler ve Sivil Toplum Örgütleri olarak ele almıştır. Son olarak bir başka örnek vermek gerekirse, raporda 7. bölümde yer alan “2002-2012 Yılları Arasındaki Kültürel Gelişmeler” kısmında müzelerden tarihi ören yerlerine; kültürel merkezlerden, devlet tiyatroları sahne, seyirci ve oyun sayısına kadar birçok alanda 2000’li yıllardaki gelişmenin istatistiksel verileri mevcuttur.”²

5. SONUÇ

Bu çalışma kapsamında öncelikle “kültürün” tanımlarına, gelişim evrelerine ve algılanış biçimlerine değindik. Ardından uluslararası düzeyde “kültür politikalarının” hangi süreçte ortaya çıktığına odaklandık. Bu hususta denilebilir ki, 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde tüm insanların yararlanabileceği ortak haklardan bahsedilirken, kültür hakkı da kapsam dahiline alınmıştır. 1966’da BM Genel Kurulu, bu maddeden yola çıkarak kültürü herkesin ulaşabileceği bir evrensel hak olarak tanımıştır. 1970 yılında Venedik Konferansı’nda kültür politikaları ilk kez devletlerarası bir konferansın konusu oldu. Üye devletler yurtaşlarına kültür hakkını tanıma konusunda yasal yükümlülükler altına girdi. Haliyle kültürün demokratikleşmesi sağlanmış oldu. Son kertede “kültürel demokrasi” kavramı yirminci yüzyılın kitleselliğine hitap eder bir hale dönüştü.

Diğer yandan, Türkiye’de kültür politikalarının gelişimini izlemek üzere siyasi yaşamı incelerken kullanılan benzer bir yaklaşıma başvurduk. İlk dönemi 1923-50 arası tek parti iktidarı dönemi olarak ele aldık. Cumhuriyetin, bağımsızlık savaşı sonrası milli kültür politikası yaratma arayışında ulusal, çağdaş, kalkınmacı bir politika sergilemiştir. Tarih ve Dil Kurumlarından, Halkevlerine ve Köy Enstitülerine varan bir ulusal hamle eğitim politikalarına içkin bir şekilde yeni bir kimlik ve yurtaş yaratma arayışındadır. İkinci dönem, 1950-80 arası çok partili siyasetin kuruluşu olarak görülmektedir. Bu dönemde, 1961 Anayasası, kültürel haklardan bahseden ilk anayasa olması açısından önem arz eder, ancak bu konudaki asıl dönüm noktası 1971’de ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ilk kez bir Kültür Bakanlığı kuruldu. İlk Kültür Bakanı ise Talat Sait Halman olmuştur. Yine bu dönemde, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı içinde kültür başlığı bağımsız bir bölüm olarak yer almıştır. Son olarak, kültürün piyasa ile ilk temasının ve ilk endüstrileşme işaretlerinin bu dönemde görülmesi kayda değerdir.

Üçüncü ve son dönem olan 1980 sonrası küreselleşme döneminde, bir yandan milli kültür, Türk-İslam tezi ile kurulmaya çalışılırken diğer yandan neo-liberal iktisadi süreçler gelişmeye başlamıştır. Kültürel alanın bu gelişmelerden uzak kalması olanaksızdır. 1998’de kültürel alanda AB’ye yaklaşım sempozyumu bir bakıma kültür politikaları için bir ilk resmi metin oluşturulmuştur. Böylece, devlet dışı aktörlerin kültür sahasında görünür olmasının yolu açılmıştır. Bu durum, devletin tekel konumunu terk etmesinin bir işaretidir. Başta sponsorluk olmak üzere bu alanda farklı düzenlemeler getirilmiştir. Son olarak, Türkiye’nin 2008’den beri hazırlığını yaptığı Ulusal Kültür Raporu, Avrupa Konseyi tarafından 2013 yılında kabul edilerek ulusal ve uluslararası düzeyde ilk kez kapsamlı bir kültür politikası belirlenmiştir.

Türkiye’de kültür politikalarının dönemsel etkilere maruz kalarak siyasallaşması, kurumsallaşmasını ve halka mal edilmesini uzun süre engellemiştir; ancak son tahlilde Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde ortaya çıkan yapısal reformların etkisiyle kültür politikasına dönük düzenlemelerin yoğunlaştığı açıktır. Bu süre zarfında kültür endüstrisinin büyüyen devasa yapısı yaşam sanat ilişkisini piyasa merkezli olarak yeniden dönüştürmüştür. Böylelikle kültürel süreçlerde kitlesel bir çoğunluk yaratılmıştır. Özelleştirme politikası kapsamında devletin kültürel alanda destekleyici olarak kalma hedefi son dönemde yerel ve küresel etkileşim dahilinde bir sivilleşme reformu olarak değerlendirilmiştir.

² Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye’nin kültür politikasında bahsi geçen ulusal rapor için bkz. Cultural Policy in Turkey – National Report, Ankara, October 2013, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806963fd> (28 Nisan 2018)

KAYNAKLAR

- I. Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey. Madde 166. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (26 Nisan 2018)
- IV. İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni, 41. Madde. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (26 Nisan 2018)
- Ada, S. (2009). Bir yeni kültür politikası için. S. Ada, H. A. İnce (drl.) *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, ss. 81-109. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ada, S. (2011). Kültür politikamız: Yeni gelişmeler, yeni eğilimler. S. Ada (Ed.), *Sivil Toplum Gözüyle Türkiye Kültür Politikası Raporu* içinde, ss. 35-42. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ayata, S., Ayata, A., (2000). Toplumsal tabakalaşma, Mekânsal Ayrışma ve Kent Kültürü. F. Atacan, F. Ercan, H. Kurtuluş, M. Türkay (haz.). *Mübeccel Kıray İçin Yazılar* içinde, ss. 151-173. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çelik, Ş. A. (2012). *Kültür endüstrisi: Üç yanlış bir doğru*, 2. Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Demirci, E. Ü. (2010). *Türkiye’de tiyatrunun siyasal rolü*, İstanbul: Federe Yayınları.
- Eagleton, T. (2011). *Kültür yorumları*. Ö. Çelik (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Madde 15 (Kültürel Yaşama Katılma Hakkı), http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf (24 Nisan 2018)
- Gençkaya, Ö. F. (2008). *Eğitimin başkenti Ankara*. Ankara: VEKAM.
- Gökalp, Z. (2013). *Kültür ve medeniyet – Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. 3. Baskı, Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları.
- Güvenç, B. (1991). *İnsan ve kültür*. 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. ve Diğerleri. (1991). *Türk-İslam Sentezi Dosyası*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- İnce, A., Öncü, A. ve Ada, S. (2011). Günümüz Türkiye’inde kültür politikaları: Giriş ve genel bakış. S. Ada (Ed.), *Sivil Toplum Gözüyle Türkiye Kültür Politikası Raporu* içinde, ss.46-53. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kalkınma Plânı ve Devlet Plânlama Teşkilâtı. 129 Madde. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (26 Nisan 2018)
- Kantarcıoğlu, S. (1998). *Türkiye Cumhuriyeti hükümet programlarında kültür*. 3. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kroeber, A. L. ve C. Kluckhohn. (1952). *Cultere, a critical review of concepts and definitions*, Massachusetts: The Harvard University Printing Office.
- Meriç, C. (2017). *Umrandan uygarlığa*. 25. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ministry of Culture and Tourism. (October 2013). *Cultural Policy in Turkey – National Report*. Ankara. (28 Nisan 2018)
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806963fd>
- Oğuz, E. S. (2010). Türkiye’de kültür politikaları ve kütüphaneler (1923-80). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara). (Bu çalışma Hiperyayın (İstanbul) tarafından 2017’de kitap olarak basılmıştır.
- Öndin, N. (2003). *Cumhuriyet’in kültür politikası ve sanat (1923-1950)*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Seçkin, A. (2009). Türkiye’deki kültür politikalarının ekonomi politiği. S. Ada, H. A. İnce (drl.) *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, ss. 111-127. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Smith, P. (2007). *Kültürel kuram*. S. Güzelsarı, İ. Gündoğdu (çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Şenlik, E. (1981). Ülkemizin kültürel yapısı. M. And, E. Şenlik ve E. Canak (Ed.), *Kültürel Etkinlikler ve Büyük Kuruluşlar* içinde, ss. 91-123. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Şimşek, S. (2002). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Tanır, M. (21 Kasım 2016). Kültür politikaları alanında yapılmış çalışmalar. (27 Nisan 2018) <http://www.turizmhaberleri.com/koseyazisi.asp?ID=3319>
- Turan, Ş. (2010). *Türk kültür tarihi*. 6. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. Başlangıç Kısmı. (26 Nisan 2018) https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. XI. Tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması (Madde 63). https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (26 Nisan 2018)
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. XII. Sanatın ve sanatçının korunması (Madde 64). https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf (26 Nisan 2018)
- UNESCO. (1969). *Cultural Policy a preliminary study*, Unesco: Paris.
- Universal Declaration of Human Rights, Article 22. <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> (24 Nisan 2018)
- Universal Declaration of Human Rights, Article 27. <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> (24 Nisan 2018)
- Üstel, F. (2009). Kültür politikalarına bakış: Sorunlar ve tartışmalar. S. Ada, H. A. İnce (drl.) *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* içinde, ss. 7-24. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum (1780-1950)*. U. Kocabaşoğlu (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanık, A. (1990). *Atatürk’ün kültür ve medeniyet konusundaki sözleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Yılmaz, B. (2009). *Türkiye’de kültür politikası ve kütüphane*, Ankara: Art Basın Yayın Hizmetleri.

Citation: Gençkaya, Ö. F. ve Demirci, E. Ü. (2018). Türkiye’de kültür politikasının kurumsallaşma sürecine genel bir bakış. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 57-70